

В. А. Горпинич

ТОПОНИМИЯ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКА : Монография // Ономастика и апелятивы

Днепропетровск : ДНУ, 2009. — Вып. 34. — 303 с.

У вітчизняному мовознавстві є окремі розвідки, присвячені дослідженню грецьких топонімів, проте ґрунтовних праць, у яких був би зібраний повний корпус топонімів з аналізом їх етимологічної, семантичної, морфемної та словотвірної структур, немає. Без комплексного аналізу топонімів неможли-

вий поступ у вивченні топонімії класичних мов не тільки в ретроспекції, але й у порівняльному плані. У зв'язку з цим монографічне дослідження В. О. Горпинича «Топонімія давньогрецької мови» — це вагомий внесок до вивчення семантики, структури, функцій і дериваційних можливостей давньогрецьких

топонімів. Рецензована монографія є спробою заповнити інтерпретаційну лакуну стосовно Стародавньої Греції. Дослідження присвячене комплексному аналізу давньогрецьких топонімів у семасіологічному, ономазіологічному, когнітивному, ментальному (виявлення процесів, що супроводжують виникнення і функціонування одиниць), концептуальному (топоніми розглядаються як засіб вербалізації основних понять у ментальній сфері етносу, соціуму), системному (як зони перетину мовних систем) аспектах.

Метою праці є комплексний аналіз давньогрецьких топонімів як частини мовної картини світу Стародавньої Греції, представленої як засіб формування і вираження знань місцевого населення про об'єктивний світ, як засіб його пізнання, сприйняття й концептуалізації. Монографія В. О. Горпинича виділяє з-поміж інших ставлення до давньогрецької топонімії як до мовознавчої пам'ятки. Це свідчить про те, що автора цікавлять не одна чи дві назви для підтвердження окремих теорій або гіпотез, а повний комплекс географічних назв.

Вдале поєднання різних методів лінгвістичного аналізу матеріалу дозволило автору не тільки врахувати зовнішню структуру топонімів і значення їх кореня та інших морфем, але й показати співвідношення між топонімом і позначуванним об'єктом, тобто виявити топонімічну логіку, характерну для давніх греків.

У монографії розглядаються етимологічні, історичні, географічні, етнолінгвістичні та лінгвокультурні аспекти розвитку топонімії давньогрецької мови. Крім того, крізь призму мови еллінів автор намагається дослідити методом діахронічного зіставлення семантику, структуру, дериваційні можливості праслов'янської топонімії, виявити хронологію окремих мовних процесів сучасних слов'янських мов, визначити їх відношення до індоєвропейської мови, встановити час виникнення мовних явищ, які активно функціонують в окремих слов'янських мовах. Саме давньогрецька мова надає вдячний матеріал для таких порівняльних досліджень, оскільки її історія сягає глибокої давнини, а низка особливостей індоєвропейської мовної структури збереглася в ній чіткіше, ніж у давніх пам'ятках інших мов. Наближеність давньогрецьких мовних фактів до індоєвропейських, а також і до праслов'янських, дає змогу використовувати давньогрецьку топонімію для порівняння з праслов'янською. Цінність праці В. О. Горпинича полягає в тому, що в результаті копійки праці йому вдалося описати й проаналізувати номенклатуру історичної топонімії Давньої Греції, яка нараховує 405 одиниць. Джерельною базою монографічного дослідження автор обрав

«Древнегреческо-русский словарь» Й. Х. Дворецького та «Греческо-русский словарь по Бензелеру», а також «Греческо-русский словарь» А. Д. Вейсмана, які, на думку автора, повністю охоплюють лексику найкращих представників давньогрецької літератури та відображають топонімічну картину давньогрецької мови до запровадження християнства. На нашу думку, з метою ґрунтовнішого дослідження корпусу давньогрецьких топонімів варто було б залучити й дані таких авторитетних видань у класичній філології, як: *A Greek-English Lexicon compiled by H. G. Liddell and R. Scott (With a Supplement)*.— Oxford, 1968; *Thesaurus Graecae Linguae / Stephanus Henricus*.— Londini : Valpianus, 1816–1825; *Słownik grecko-polski pod redakcją Zofii Abramowiczówny*.— Warszawa, 1958–1965; *Lexicon of the Greek and Roman Cities and Place Names in Antiquity. Ca 1500 B. C.— ca A. D. 500*. Ed. by K. Branigan and M. Zahariade. Fasc. 1–6. Amsterdam, 1992–2002.

За структурою монографія скомпонована дослідником досить вдало. Спочатку автор подає короткий екскурс в історію давньогрецької мови. В. О. Горпинич робить короткий огляд літератури щодо вивчення давньогрецьких топонімів у сучасному мовознавстві, відзначає сильні й слабкі сторони попередніх досліджень. Автор стверджує, що на сьогодні немає монографічних праць, у яких був би зібраний і систематизований фактичний матеріал з аналізом його фонологічної, морфемної, семантичної, словотвірної та етимологічної структур. Складається враження, що після 80-х років ХХ ст. цією проблемою ніхто не займався. А варто було б згадати докторську дисертацію О. І. Солопова «Греко-латинська географічна номенклатура: її зовнішня і внутрішня структура», а також інші публікації дослідника, присвячені цій тематиці.

В. О. Горпинич зосереджує увагу на словотвірному та етимологічному аспектах вивчення топонімів, які, як зазначає автор, розробляються в руслі теоретичних принципів вивчення топонімії в українському мовознавстві. Дуже шкода, що в монографії не згадуються ті дослідники, які торували шлях у таємничий світ топоніміки, закладали теоретичне підґрунтя наукових студій.

Автор намагається крізь призму давньогрецької мови дослідити співвідношення давньогрецької та праслов'янської мов через паралелі з сучасними слов'янськими, що дозволило виявити додаткові аргументи щодо хронології праслов'янської мови, уточнити відносну хронологію окремих процесів і явищ сучасних слов'янських мов, визначити їх відношення до індоєвропейської мови, виявити, коли сформувалися ті мовні явища, які активно функціонують сьогодні в окре-

мих слов'янських мовах. Отже, неабиякою науковою цінністю є те, що В. О. Горпинич через ретроспективу давньогрецької топонімії намагається дослідити відносну хронологію відповідних явищ у праслов'янській мові, виявити історичні структурно-семантичні зв'язки в давньогрецькому і праслов'янському топоніміконі, реконструювати за допомогою давньогрецьких топонімів генеалогію праслов'янських географічних назв, оцінити закономірності слов'янської топонімії з погляду історії.

Топонімічний словник, поданий у монографії (с. 22–77), охоплює давньогрецькі топоніми, ад'єктивні та катойконіми. Корпус давньогрецьких географічних назв сформовано на основі словників давньогрецької мови. Ми вважаємо, що варто було б залучити до аналізу дані атласу греко-римського світу, виданого Р. Тальбертом у 2000 р. (Barrington Atlas of the Greek and Roman World. Ed. by R. J. A. Talbert. Princeton and Oxford.— 2000), оскільки він є сьогодні найповнішим джерелом знань про географічну номенклатуру античного світу. Укладачі атласу не ставили перед собою філологічних завдань, проте його дані можуть служити добрим підґрунтям для дослідження давньогрецької географічної номенклатури як системи. Корпус давньогрецького топонімікону укладений у вигляді алфавітного словника. Словникова стаття складається з таких компонентів: топонім та його денотат; автори, у творах яких фіксується топонім; співвіднесеність його з апелюваннями давньогрецької мови; граматичні ознаки; фонетичні варіанти; російський еквівалент топоніма. Крім того, вказуються відповідні ад'єктивні та катойконіми. Слід зазначити, що інколи дослідник не подає відповідних апелювань. На жаль, останнього не бракує (с. 41 — Δηλητρας, с. 44 — Ερυθρα, с. 51 — Κολοσσα, с. 55 — Λευκαδια, с. 57 — Μαντινεια etc.). До аналізу автор монографії залучає ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми, філоніми, демоніми, полісоніми, спелеоніми, інсулоніми й еклезіоніми. Незважаючи на те, що реальна картина давньогрецької топонімії є багатшою, матеріал дозволяє зробити вагомі висновки про етимологічну, семантичну, граматичну, морфемну і словотвірну структуру топонімів.

Викликає зацікавлення розділ, присвячений особливостям топонімічної номінації. В. О. Горпинич визначив 4 типи топонімів-словосполучень, які виявилися продуктивними і в слов'янських мовах. Грунтовний аналіз матеріалу дозволив досліднику визначити топоніми, що лягли в основу семантичної структури давньогрецьких топонімів. Першими топонімами ставали звичайні загальні слова: вода, гора, ліс і т. д. Піз-

ніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, ліси тощо, вони потребували різноманітності назв таких об'єктів. Для цього використовували певні означення, що характеризували ці об'єкти за кольором, величиною, формою. Оточена могутніми, грізними й незрозумілими силами природи людина часто бачила в них живих надприродних істот. При цьому «оживало» не тільки сонце, місяць, дощ, а й звичайні географічні назви — ріки, болота, гори та ін. І все це знаходило своє відбиття в назвах. Етимологічні дослідження виявили, що в семантичну базу грецьких топонімів закладені ключові поняття ментальності давніх греків, виражені в концептах «географічне середовище», «соціальне середовище», «рослинний світ», «тваринний світ», «абстрактні поняття», «час», «простір» тощо, які відображають навколишній світ давніх греків, рівень їх культури і соціального розвитку, відношення з сусідніми етносами і країнами. Дослідник зазначає, що всі топоніми за семантичною ознакою можна поділити на топоніми-концепти, серед яких продуктивними виявилися топоніми-концепти «флора», «фауна», «власне ім'я», «етнос», «рід занять». При цьому автор зауважує, що система топоніми-концептів української мови, як і інших слов'янських мов, практично повністю збігається із системою топонімічних концептів давньогрецької мови. Поняттєвий апарат української топонімії відрізняється від давньогрецької лише окремими інноваціями, зумовленими реаліями сучасного життя, а також відсутністю в українському топоніміконі окремих понять.

Неабиякий інтерес викликає розділ, присвячений етимологічній структурі топонімів. Ретельний аналіз матеріалу показав, що більшість географічних назв є мотивованою, тобто їхня етимологія досить прозора. Проте зустрічаються топоніми, етимологія яких затемнена. З'ясовуючи походження географічних назв, В. О. Горпинич чітко усвідомлює, що годі сподіватися на їх остаточне й імовірне розшифрування. Дискусія навколо походження окремих назв буде корисною, оскільки примушує переглянути усталені уявлення і дає поштовх до нового бачення слова.

Давньогрецька топонімія зароджувалася і формувалася здебільшого на ґрунті субстантивних основ. Це дозволило досліднику стверджувати, що в найдавнішому топоніміконі переважають субстантивні форми. І навпаки, чим він молодший, тим вищий відсоток ад'єктивних форм. Це свідчить про те, що в індоєвропейських мовах частиномовна база ойконімії розширюється завдяки включенню до неї ад'єктивного компонента. Зупиняється автор і на особливостях топонімічної номінації, словотвірно-формантній

структурі топонімів, їхніх дериваційних можливостях, валентності змінних формантів. Зокрема, В. О. Горпинич зазначає, що природа формантних варіантів у давньогрецькій мові є різноманітною. Одні виникали як загальномовні, інші — як народні, що спонтанно з'являлися в мові етносу. Крім того, зустрічаються й індивідуально-авторські (с. 102). На нашу думку, цікаво було б проаналізувати, які саме формантні варіанти належать до індивідуально-авторських.

Кожна топонімічна праця цінна не лише зібраним ономастичним матеріалом, а й картами, які покликані ілюструвати основні закономірності розвитку топонімічних явищ, показувати їх динаміку, зв'язки між ойконімією та соціальними, природними процесами, явищами тощо. Тому позитивно можна відзначити те, що в монографії ми знаходимо географічні карти Давньої Греції.

Звичайно, в межах однієї книжки важко розказати про кожну географічну назву Давньої Греції, простежити етимологію назв поселень. Проте її можна без застережень назвати новаторською. Справа не тільки в тому, що В. О. Горпинич намагався подати якомога більше матеріалу про географічні назви Давньої Греції, а в оригінальному підході до викладу матеріалу. Особливо це стосується висновків і узагальнень щодо номінації топонімів у давньогрецькій та сучасних слов'янських мовах. Саме екскурси в топоніміконі сучасних слов'янських мов і порів-

няння їх з давньогрецькою мовою дозволили автору з'ясувати відносну хронологію топонімічних і мовних явищ праслов'янської доби. Принагідно зауважимо, що значна кількість інформації введена на наукового обігу вперше. Поєднання творчого підходу і майстерності викладу сприяли тому, що складна за змістом праця читається легко.

Відзначаючи наукову та практичну цінність дослідження, слід зазначити, що в ілюстративному матеріалі давньогрецькою мовою допущені окремі помилки. Зокрема, відсутні знаки придишу, не завжди правильно поставлені знаки наголосу, є недогляди у написанні давньогрецьких імен. Крім того, автору варто було б додати алфавітний покажчик географічних назв, які зустрічаються в монографії. Однак ці зауваження в жодному разі не перекреслюють найголовнішого: монографія В. О. Горпинича «Топонімія давньогрецької мови» є вагомим внеском у дослідження з ономастики. Аналіз корпусу давньогрецьких топонімів, здійснений автором, є вдячним матеріалом не тільки для науковців, а й для широкого кола читачів. У монографії можна знайти багато ідей, які стимулюватимуть нові дослідження в галузі топонімії.

М. ПЕТРИШИН
(Івано-Франківськ)